

Debreczeni István

Életkilátások a két világháború közötti Erdélyben Tavaszy Sándor munkásságának tükrében¹

Kivonat

A Trianon utáni erdélyi magyar valósággal nehezen cseng össze a *derült jövőbe nézés* gondolata. Jelen tanulmányban annak járunk utána, hogy a kor egyik meghatározó teológusa, Tavaszy Sándor miként nézhetett úgy szembe a fenyegető valósággal, hogy az nem rendítette meg derűs és elszánt jövőépítő szolgálatát. Először áttekintjük, miképpen látta és értelmezte az erdélyi és európai valóság sokrétűségét: az általános hangulatot, a változó életmódot, az ijesztően megtestesülő ideológiákat, és mindebben az egyház és teológia helyzetét. Másodszor ismertetjük, amint kritikai éleslátással és az evangéliumhoz való hűséggel ellenállt annak, hogy a teológia bármely szellemi, politikai, szociális vagy gazdasági irányzattal azonosuljon a megmaradás és boldogulás biztosítékaként. Harmadszor, összefoglaljuk, hogy a fentiek tanulságait leszűrve hogyan körvonalazza a létfölköti élet paradigmájának teológiai-etikai aspektusait. Végül megvilágítjuk, miképpen válhat ma is példává Tavaszy öröksége arra, hogy a teológia művelését a lét és az élet szolgálatába állítsuk, hűnek maradva az élet Urához.

Abstract

The idea of *looking toward a bright future* seems difficult to reconcile with the reality of the Hungarian minority in Transylvania after Trianon. This study seeks to explore how one of the most influential theologians of the period, Sándor Tavaszy, was nevertheless able to face a threatening historical reality without losing his delighted and determined commitment to building the future. First, the paper examines how Tavaszy perceived and interpreted the complexity of Transylvanian and European realities: the general social atmosphere, changing patterns of everyday life, the frightening embodiment of ideologies, and, within all these, the situation of the church and theology. Second, it presents how,

¹ Jelen tanulmánnyal a szerző tisztelni szeretne a 75 éve elhunyt Tavaszy Sándor munkássága előtt, amely ma is elvületlen kincse erdélyi református teológiai örökségünknek.

with critical insight and fidelity to the Gospel, he resisted, identifying theology with any political, social, or economic movement as a guarantee of survival and success. Third, it summarizes how, drawing conclusions from these insights, he outlined the theological and ethical aspects of the paradigm of *life beyond mere existence*. Finally, the study highlights how Tavasz's legacy can still serve today as an example, enabling us to practice theology in the service of life, while remaining faithful to the Lord of all life.

Bevezetés

1920. június 4. a magyar nemzet történetének, és főként az anyaország határain kívül rekedt magyar közösségek emlékezetének egyik legsötétebb napja. Trianon után a mintegy másfél millió főt számláló erdélyi magyarság nemcsak az államhatárok és a politikum tekintetében, hanem intézményeiben, egyházi életében, kultúrájában és a mindennapi életfeltételekben is külön pályára kényszerült. Arról talán kevésbé esik szó, hogy a szellemi életben ez a kollektív trauma egy páratlanul gazdag és konstruktív identitásképző és megerősítő folyamatot indított el. Mindaddig, amíg a mindennapi élet és a nemzetként való fennmaradás magától értetődőnek tűnt, ez az önképző és viláértelmező folyamat nem indulhatott el. Azonban az első világháborút lezáró békediktátum következtében az erdélyi magyar népesség teljesen új élethelyzetbe került, melyben immár kisebbségként, s mint ilyen, egzisztenciális fenyegetettségben kellett újraértelmeznie önmagát, és az egyre beszűkülő politikai és társadalmi mozgástérben a túlélés érdekében egy élhető és éltető életeszmét kellett felépítenie.² Az újonnan kialakult életviszonyokat új értékekkel, normákkal, magatartási mintákkal és biztos fogódzókkal kellett betölteni. Az anyaországtól való elszakadás és az új, mondhatni, egyik napról a másikra idegenné vált közegben való megmaradás szinte azonnali reakcióként megteremtette a teljes értelmiségen belül az egymásrautaltság érzését és a közös ügy iránti felelősséget. Intenzív párbeszéd és átfogó együttműködés alakult ki főként az egyház, a politika és az irodalom között.³

² „1920. június 4. azonban mint történeti tény megszüntette a magától értetődő autentikus 'ottlétet', s előidézte in situ a hiányt, amely újfajta átrendeződését követelte az életvilágnak, s az önazonosság kérdését is felvetette. A 'mi-tudat' újrafogalmazódott: hogyan funkcionáljunk mint erdélyi magyarság egy új államalakulatban, hogyan váljék újra magától értetődővé a világ?” Veres Ildikó – Tőkés István: *Tavasz Sándor – egy magyar református gondolkodó a XX. sz. első felének Erdélyében*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen 1994, 64.

³ Az egyház és az irodalom gyümölcsöző összefonódásához ld. Bacsó István: *Kollektív trauma*.

Kutatásom szempontjából azért lényeges az egyháznak és ezen belül, mint látni fogjuk, a kolozsvári teológia jeles tanárának is a bekapcsolódása ebbe a közös ügybe, mivel az azóta eltelt több mint száz évet szemügyre véve mindmáig egyedi jelenségként értékelhető a teológia művelésének ez a kimozdulása, egyrészt az interdiszciplináris párbeszéd irányába az irodalommal, szociológiával, néprajzzal, másrészt pedig általában véve a közéleti kérdésekkel való foglalkozás felé, mégpedig nem csupán reflexió és elemzés formájában, hanem konstruktív és transzformatív módon, a jövőbe tekintve.⁴ A húszas években elkezdődő, majd a harmincas években kiteljesedő szellemi erőfeszítéseknek teljességgel véget vetett a második világháborút követően berendezkedő önkényuralom, amely ellehetetlenített minden olyan szellemi diskurzust, amely nem a hatalmi ideológiát szolgálta ki.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, vajon milyen alapokon képzelte el az erdélyi magyarság az élhető, élni érdemes életet a Trianon után megváltozott helyzetben, és ezen belül, hogy milyen hozzájárulása volt ehhez az életképhez a református teológiának, különösképpen Tavaszy Sándornak.

A transzilvanizmus

A fenti törekvések szellemi foglalataként az ún. transzilvanizmust nevezhetjük meg. A fogalomnak nincs egységes definíciója, inkább csak körülírni lehet azt a szerteágazó eszmerendszert, bizonyos értelemben ideológiát, amelyet az „erdélyi gondolat” magába foglal. Megszületésének és felvirágzásának meghatározó fóruma az Erdélyi Helikon volt, amely 1926-os megalakulásától kezdődően az erdélyi magyar egységt teremtető törekvésben írók, költők, teológusok, filozófusok közreműködésével szolgálta a megmaradást. De hogy mit is jelentett a transzilvanizmus, az annak megalkotói számára is talányos volt. Kós Károly, az eszme egyik legjelesebb képviselője és teoretikusa maga sem tudott egyenes választ adni az erdélyi gondolat mibenlétének kérdésére:

mák feldolgozásának teológiai és etikai aspektusai az erdélyi magyar társadalomban. Doktori értekezés. Debrecen 2025, 45–74. Elérhető online: https://derep-di.drhe.hu/61/2/BacsoIstvan_Dolgozat-arch.pdf (utolsó megtekintés: 2026. 01. 30.).

⁴ A két világháború közötti gazdag teológiai irodalom mellett a későbbiekben legfeljebb Kozma Zsolt (1935–1923) munkásságát említhetnénk, akinek tudományos művein túl a különböző egyházi és nem egyházi konferenciákon, képzéseken, fórumokon tartott előadásai igazi kordokumentumai az 1990-es romániai rendszerváltás utáni útkeresésnek. Mivel ezekben a zavaros évtizedekben az egyház, a teológia és a kulturális élet között nem alakult a Trianon utánihoz hasonló együttműködés, Kozma közéleti teológiája viszonylag elszigetelt maradt, és hatása messze alulmaradt meglátásai jelentőségéhez képest.

„Ha csak azt nem mondom, amit érzek: hogy ez nem más, mint az a másíthatatlan valóság, mely Erdélyt zárt földrajzi egységgé tette: az a népi és kulturális egymásra hatás, mely ezen a zárt területen az idők folyamán létrejött és az az ezeresztendős história, mely különváló és más volt, mint az Erdélyen kívüli népek és területek históriája, amely a maga különvalóságával örök időkre és kitörölhetetlenül véste bele magát minden erdélyi ember lelkébe. Ez a különváló föld, ez a különváló história tette különváló erdélyivé a mi gondolkodásunkat, pszichénket, és lehet ez jó, avagy rossz, lehet ez előny, avagy akadályozó teher rajtunk, mi mások nem lehetünk, és amit csinálunk, az más nem lehet, mint amilyen.”⁵

A transzilván ideológia tehát a sokszínű erdélyi történelem kútforrásából születik meg, annak is egy sajátos népies olvasatából. Kós Károly megfogalmazásából kitűnik az a kortársainál is ismétlődő gondolat, hogy a történeti dimenzió nem a kimagasló sikerek, győzelmek vagy hősök vonatkozásában releváns, hanem elsősorban társadalmi szinten: Erdély történetének sajátosságát és értékét az évszázadok során együtt élő és egymásra ható népek és kultúrák harmóniája adja. A békés együttélés, a saját identitás megőrzése és egymás kölcsönös gazdagítása a Trianon utáni időszakban a transzilvanista gondolkodók fontos ügyévé válik.

A történelmi tudat megerősítése, a nemzetiségi megbékélés és együttélés mellett az irodalmi élet felvirágoztatása, a regionalizmus és európaiság együttes megvalósulása,⁶ illetve egy sajátos kisebbségi erkölcsi felelősségtudat megalapozása is az erdélyi gondolat részét képezte. Ugyanakkor – amellet, hogy a transzilvanizmus érdeklődése a teljes erdélyi magyar társadalmi életre kiterjedt, és elsődleges célját tekintve a magyar kisebbség nemzetként való megmaradását hivatott szolgálni – ebben elsősorban nem etnikai-nemzeti sajátosságokra építkezett, és nem politikai ideológiaként vagy programként jelentkezett. Ennek meghatározó oka az volt, hogy az adott politikai környezetben, az akkori román állam kereteiben egyrészt hiányoztak a politikai eszközök erre nézve, másrészt pedig egyenesen veszélyes is lett volna.⁷ A vallásos hit – mint az ideológiák esetében általánosan érvényes – a transzilvanizmus erős tartópillére volt.⁸

⁵ Kós Károly: Erdélyi gondolat. *Ifjú Erdély* 8. (1930/9), 194.

⁶ Pomogáts Béla nyomán Veres – Tökés: i. m. 13.

⁷ „...problematikussá, traumatikussá vált egyszerűen etnikai sajátosságokból kiindulni az identitás megfogalmazásakor. Szükségessé vált az önazonosságot olyan tényezőkhöz kötni, amelyek több stabilitással bíztattak, amelyek hosszabb távon is megerősítő funkcióval bírhattak: a szűkebb régió földrajzi-tájspecifikus elemeihez, illetve a történelmi múlt adott helyzetben hasznosítható hagyományaihoz.” Balázs: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár 2015, 57. oldaláról idézi Bacsó, 49.

⁸ Veres Ildikó: *A Kolozsvári Iskola I.* Mikes International, Hága 2005, 30–32. Elérhető on-

Tavaszy Sándor

Ezekben az időkben tevékenykedett a 20. század egyik meghatározó kolozsvári református teológusa, Tavasz Sándor is. Az 1888-ban Sárpatakon született filozófus-teológus munkásságának korai szakaszában még egy jobbára elvont gondolkodó jellemét mutatta, aki Böhm Károly tanítványaként, valamint kanti és schleiermacheri filozófiai gyökerekkel episztemológiai alapon közelített a lét kérdéseihez.⁹ Az első világháborút lezáró események gyökeres változást hoztak gondolkodásában és társadalmi szerepvállalásában. Az elvont filozófiáktól az életfilozófiák felé fordult, az ismeretelmélettől az egzisztencia felé. Gondolkodásának középpontjába a mindennapi „élet-világ”, a megélt realitás élménye került.¹⁰ Ebben az átértékelődésben nagy hatással volt rá Kierkegaard és Heidegger egzisztencializmusa, Spengler kultúrfilozófiája,¹¹ valamint az 1920-as évektől kezdődően az egész teológiai gondolkodását meghatározó Karl Barth. A liberális teológia ellenében fellépő dialektika-teológiának a magyar reformátusságban egyik legnagyobb hatású ismerője és közvetítője Tavasz volt.¹² Nagy szerepe volt abban, hogy Barth munkássága alapján Erdélyben újraértékelődtek a régi teológiai irányzatok, és a kolozsvári fakultás az újreformátori teológia irányvonalába lépett.¹³ Ebben a szellemiségben írta meg az 1932-ben megjelent *Református keresztyén dogmatikát* is.¹⁴

line: <https://mek.oszk.hu/02800/02828/02828.pdf> (utolsó megtekintés: 2026. 01. 24.).

⁹ Ld. Veres–Tőkés: i. m. 13–28.

¹⁰ Veres: i. m. 20–25.

¹¹ Kierkegaard, Heidegger és Spengler műveinek feldolgozása lehetővé teszi Tavasz számára, hogy az erdélyi magyarságot ért történelmi traumákat és az ezekből való továbblépés lehetőségeit ne elszigetelten értelmezze, hanem egy tágabb, európai kontextusban. Noha Trianon és a kisebbségi létbe szorultság valóban egyedi helyzetet jelentett, de a válság fogalma meghatározta az egész nyugat-európai társadalmat és a fenyegette a nyugati civilizációt. A válságba került lét dimenzióit vizsgálva felismeri, hogy a gazdaságon, társadalmon, kultúrán túl mindezek létrehozója, maga az ember van válságban. Ugyanakkor bizonyos abban, hogy az európai társadalmakban megvannak az erőforrások e válság kezelésére. A válságban megélt autentikus lét keresése meghatározta Tavasz gondolkodását és társadalmi jelenlétét. Veres: i. m. 25.

¹² Győri István: „Barth Károly hatása a magyarországi biblikus teológiára.” In: Fazakas Sándor – Ferencz Árpád (szerk.): *Barth és a magyar református teológia (rekonstrukciós kísérlet)*. Debrecen 2011, 23.

¹³ Bekő István Márton: Karl Barth hatása az erdélyi biblikus teológiára. In: Fazakas Sándor – Ferencz Árpád (szerk.): *Barth és a magyar református teológia (rekonstrukciós kísérlet)*. Debrecen 2011, 32.

¹⁴ Tavasz Sándor: *Református keresztyén dogmatika*. Minerva-nyomda, Cluj-Kolozsvár 1932. Ennek a kötetnek a második, átdolgozott és Tavasz saját jegyzeteivel kiegészített kiadása Juhász Tamás gondozásában jelent meg 2006-ban. Ld. Tavasz Sándor: *Református keresztyén dogmatika*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2006.

Azonban Tavaszy nemcsak a kolozsvári teológia akadémiai világának volt meghatározó alakja, hanem egyetemi professzorsága mellett az Erdélyi Református Egyházkerületben betöltött főjegyzői tisztségét, valamint a közéletben betöltött szerepét tekintve is irányadó volt a lelkipásztori és általában véve az erdélyi magyar társadalom életében.¹⁵ Rendszeresen részt vett az Erdélyi Helikon marosvécsi találkozóin, számos folyóirat szerkesztője és állandó szerzője volt, többek között a *Református Szemle*, *Pásztortűz*, *Kálvinista Világ* kiadványainak. Vezető szerepe volt az Erdélyi Múzeum Egyesületnél, az Erdélyi Irodalmi Társaságnál, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnél.¹⁶

Mindez nem a reflektorfény keresésével állt összefüggésben, és nem is az érvényesülést kereste, hanem elsősorban annak a ténynek a megnyilvánulása volt markáns társadalmi jelenléte, hogy teológiai látása és meggyőződése egyben életelve is volt.¹⁷ Márpedig ezeknek a szerepeknek a felvállalását megkövetelte az a felismerése, amelyet letisztázva 1933-ban fogalmaz meg:

„A mai filozófiai gondolkozást [...] nem a spekulatív dialektika, hanem a lét, a valóság és az élet egzisztenciális dialektikája vezeti. Az élet értelmét ugyanis nem egy eszményített valóságban, a valóság igazságát nem az elvont, tehát a vonatkozás nélküli 'tisztá lét' kategóriájában, hanem ott kell keresnünk, ahol az élet, a valóság és a lét vitális áramlása végbemegy: az 'idő' kategóriájában.”¹⁸

¹⁵ „Neki a 'világi' közéleti szolgálat ugyanannak a hívő tudósnak és lelkipásztornak a munkáját jelentette. Ott is Isten országának szolgálata kötelezi őt, ha az iskola, a természetjárás, a nemzetnevelés vagy a tudományszervezés kérdéseiben szólal meg. Ez a kötelesség készítette arra, hogy minden lehetséges fórumon a maga eszközeivel: írói tevékenységével és tudományos előadásaival szolgáljon.” Juhász Tamás: „Tavaszy Sándor.” In: Kozma Zsolt (szerk.) *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Teológia tanárai (1895–1948)*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 1996, 282.

¹⁶ Tavaszzy Sándor: *Válogatott filozófiai írások. A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai II.* (Szerk. Tonk Márton.) Pro Philosophia, Kolozsvár–Szeged 1999, 176–177.

¹⁷ Zalatnay István ír arról a két évtizedig tartó szellemi vívódásról, amelyben Tavaszynak egyszerre kellett kompromisszummentesen helytállnia egyrészt a barthianizmus igeteológusaként és a teológia „szükségzerű hiperextenzív társadalmi szerepvállalásában”. Zalatnay szerint a kérdés bizonyos feloldását a „református” és „kálvinista” terminusok differenciálásával kísérel meg. A református kifejezés a teológiára *sub specie aeternitatis* utal, míg a kálvinizmus egy olyan világnézeti programot ad, amely „az elmúló lét kérdéseit oldja meg újból és újból az idői lét szempontja alatt, de a kijelentésnek engedelmességgel”. (Tavaszy Sándor: A kálvinista világnézet alapkérdései. Mit jelent a kálvinista és a református név? *Kálvinista Világ* 1(1927), 6. alapján Zalatnay István: „Keresztény univerzalizmus és a jelen etikai parancsa. Tavaszzy Sándor teológiai útkeresése az 1920-as években.” In: Visky S. Béla – Papp György (szerk.): *Leborulva, nyitott szemmel. Az I. Kolozsvári Tavaszzy-napok előadásai*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár 2023, 349–359.

¹⁸ Tavaszzy Sándor: *A lét és valóság*. Kolozsvár 1933, Erdélyi Tudományos Füzetek 57. sz., 4.

A filozófiai rendszerek eszményített világából az ébresztőt a trianoni események jelentették, amelyek következtében a mindennapi élet veszélyeztetett letté alakult át, s amelynek átvészelésében a teológiának meghatározó szerep jutott. Ennek révén kapcsolódott be Tavaszy is a transzilvanista körökbe, miközben megpróbált a kisebbségi lét veszélyeztetettségéből filozófiai alapokon kiutat találni, és egy olyan kisebbségi etikát körvonalazni, mely követendő életlehetőségeket és értékpreferenciákat kínál az új 'életvilág' elviselésére.¹⁹ Arra a kérdésre, hogy *mi az erdélyi gondolat* – egyszerre ad biblikus, kultúrtörténeti, és lélektani választ:

„Az erdélyi gondolat: *Idegenek vagyunk a földön, nincs itt maradandó városunk, hanem a jövődöt keressük.* Erdély földje és a valódi erdélyi ember lelke tele van a történeti múlt titokzatos szelleme iránti tisztelettel.”²⁰

Mindeközben rá is jellemző az a bizonytalanság, amely kortársainál is jelentkezett a transzilvanizmus fogalmi tisztázásánál: „Mint fogalom annyira mysterriosus az erdélyi szellem [...] hogy aligha tudjuk racionálisan megragadni, [...] inkább éljük és érezzük, mintsem tudjuk és ismerjük.”²¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy Tavaszy egyfajta romantikus-misztikus toposzként kezelné az erdélyi gondolatot. Számára a kialakult helyzet, a kisebbségi sors számos kérdése és a nemzeti megmaradás keresése mindenekelőtt etikai természetű problémát jelentett. Úgy vélte, a külső erők fenyegetésével szemben, a társadalomban jelentkező bizonytalanság és kiszámíthatatlanság közepette nem az ösztönös, könnyen megalkuvó, egyéni túlélési mechanizmusok jelentik a megmaradást – ezek inkább a nemzeti közösség szétzilálását eredményeznék –, hanem a reflektált, egységbe szervezett és nemzeti szintre emelt etikai tartás és cselekvőkészség.²²

Tavaszy nem az egyedüli teológus volt, aki a megmaradás és együtt maradás kapaszkodóit keresve egy kisebbségi etika kidolgozásán fáradozott. Mielőtt az ő sajátos szemléletét közelebről is megvizsgálánk, nem mehetünk el említés nélkül Makkai Sándor, Imre Lajos vagy László Dezső munkássága mellett sem.²³

¹⁹ Veres – Tőkés: i. m. 69–70.

²⁰ Tavaszy Sándor: *Mi az erdélyi gondolat? Ifjú Erdély* 8 (1930/8), 211.

²¹ Tavaszy Sándor: *Világnézeti kérdések*. Turda-Torda 1925, 140.

²² Az „etikai természetű nemzetnevelésnek” az erkölcsi „kell” imperatívusza által meghatározott szükségességét és a (szellemi) szabadságban gyökerező feltételeit fogalmazza meg Tavaszy 1928-ban egy programszerű tanulmányában: Tavaszy Sándor: *Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése*. Lapkiadó Nyomdai Műintézet R.T., Kolozsvár 1928. Elérhető online: <https://digiteka.ro/publikacio/a-nepszolgalat-es-eszmetortenet-hattere-erdelyben-1945-ig-1/a-nepszolgalat-es-eszmetortenet-hattere-erdelyben-1945-ig/104601> (utolsó megtekintés: 2026. 01. 24.).

²³ Ld. Makkai Sándor: *Magunk revíziója*, 1931, elérhető online: <https://mek.oszk.>

Tavaszy Sándor helyzetértékelése

Egy élhető élet, vagy legalábbis a túlélés víziójának megfogalmazásához a kiindulópont nem az idealisztikus jövőbe révedés és utópisztikus álmodozás volt. A jelen valóságból kellett építkezni. Tavaszy rendkívül tájékozott volt mind az erdélyi, mind pedig a nyugat-európai viszonyok tekintetében. Németországi tanulmányai révén, majd pedig Barth munkásságának a hatása által kapcsolatban állt a német teológiai gondolkodással, de a nyugat-európai kulturális és társadalmi folyamatokat is ismerte, és azt is tudta, hogy ezek, ha késéssel is, de hazánkba is megérkeznek. Az erdélyi irodalmi és tágabb értelemben vett kulturális életet nemcsak a katedra mögül vagy a szószék magaslatából ismerte, hanem annak aktív szereplőjeként látta át sokrétűségét. Az értékelés és tájékozódás alapjai számára az erdélyi öntudatot jellemző kritikai készség és a keresztyén szellemiségű idealizmus volt.²⁴

Ezzel a széles körű műveltséggel és teológiai látással igyekezett értelmezni az aktuális történelmi, társadalmi, kulturális jelenségeket. A háború után Tavaszy az erdélyi magyar – és bizonyos fókig az európai – társadalom megrendülését, gondterhelt várakozását diagnosztizálja:

„Ma meglepte a világot a várakozás hangulata. Ma a számítások csak a holnapra szólnak, minden konszolidáció csak ideiglenes jellegű, minden vállalkozás a lehető minimális tartamú, mert egyesek épp úgy, mint közösségek vagy katasztrófáktól, vagy új kibontakozásoktól félnek s vagy az egyikre, vagy a másikkra várnak. Ez az egyetemes várakozás egyenesen apokaliptikus hangulatot teremtett.”²⁵

Mivel megrendült a mindennapi élet magától értetődőségének hite, sőt, a kisebbségbe szorult erdélyi magyarságnak a teljes életvilága szinte pillanatok alatt változott meg, Tavaszy úgy értékelte, hogy az emberiség fáradt és halálosan kimerült „kollektív pszichéjére”²⁶ egy közömbös tehetetlenség nehezedett. Ebben az állapotban sem a reményektől megfosztott holnap váradalma nem képes tartós

hu/10900/10935/10935.htm (utolsó megtekintés: 2026. 01. 23.), Imre Lajos: *A kisebbségi élet erkölcstana I–III.*, 1938, elérhető online: <https://digiteka.ro/publikacio/a-nepszolgalat-es-eszmetorteneti-hattere-erdelyben-1945-ig-1/a-nepszolgalat-es-eszmetorteneti-hattere-erdelyben-1945-ig/104658> (utolsó megtekintés: 2026. 01. 23.).

²⁴ „Ma a magyarságnak a tisztalátású kritikaig kell fejlesztenie vigyázatosságát, és az ideáлизmus magaslatáig kell fokoznia lelkesedését. A kritika alkossa világnézetünk eresztékeit, az ideáлизmus adjon szárnyakat e vészes, viharos időkben!” Tavaszy Sándor: *Az erdélyi sajátosságok világnézetünkben. Páosztortűz* 1925, 21.

²⁵ Tavaszy Sándor: *A jelenkori világhangulat. Az Út* 1923, 38.

²⁶ Uo. 39.

indíttatást adni az álmodozásra, tervezésre és cselekvésre, sem pedig az újabb katasztrófák fenyegetése nem serkenti a törekvést azok megelőzésére. Inkább a céltalan jövőbe nézés uralkodik el az emberiségben. Ez a megrendülés pedig mintha a keresztyénséget is maga alá temetné, miközben az adventista mozgalom éppen ebből az apokaliptikus, lemondó hangulatból táplálkozva terjed.²⁷

Ugyanakkor főként a nyugat-európai társadalmakat a hitehagyás, az erkölcsi relativizmus és szabadosság, valamint az individualizmus veszélyei fenyegetik:

„A valóságos Úristen helyébe a saját kívánságaiból és kegyeskedéseiből alkotott hamis istenek léptek, az abszolút erkölcsi törvény helyét a kitalált társadalmi törvényszerűségek foglalták el, az öntudatos szellemiség értelmező és magyarázó szerepét a tudatalatti idegélet szexualitásból és hisztériából kevert ösztönössége váltotta fel. A mai ember lelkének nincs centruma s éppen ezért önmaga összeszedésére nem képes. Lelke minden érdeklődése kifelé irányul, s a határtalan külső érvényesülési vágy, valamint az élet kiélésének vágya hajtja minden tevékenységében.”²⁸

Mindezek a folyamatok egzisztenciálisan veszélyeztetik az erdélyi magyarság sorsát. Reményteljes kilátások nélkül aligha lehetne olyan közös célt találni és megfogalmazni, amely az értelmiséggel az élen az osztársadalmat mozgósítani tudná. Az Istenbe vetett hit, és az ebből fakadó erkölcsi normák mint a kollektív identitás meghatározó jegyei nélkül a közösség felmorzsolódna. Az érvényesülés és az élet kiélésének vágya pedig éppenséggel a felelős voltától fosztja meg az embert.

Ezek eredményeként Tavaszty két, egyformán tragikus életfelfogást nevez meg. Az első az „úgy élek, ahogy akarok” életelve. A külső életfeltételek pillanatnyi zavartalanságában a kor emberét – különösképpen az ifúságot – hajlamosnak vélte, hogy a féktelenség, önzés és az élvezetvágy sötét indulatainak essen áldozatul. A külső normák és közösségi iránymutatók nélküli élet ez, amely képtelen nemzetben, egyházban, közösségben gondolkodni, és annál kevésbé azért cselekedni. A másik életfelfogás az „úgy élek, ahogy tudok”. A fenyegetett lét és beszűkült életfeltételek könnyedén hajthatják az embert tragikus lemondásba, megadásra az étellel és az élet támasztotta elvárásokkal szemben. Ennek az életfelfogásnak az alapelve a megalkuvás: a pillanatnyi haszon és boldogulás felülírja az erkölcsöt, a távolabbi vagy magasabb rendű jót.²⁹

E két életfelfogás egyre nagyobb teret nyert a harmincas években. Közel húsz

²⁷ Uo. 40.

²⁸ Tavaszty Sándor: *A kálvinizmus világmisziója*. Budapest 1929, 31.

²⁹ Tavaszty Sándor: *Életfelfogások. Ifjú Erdély* 2/1923–24. 6. sz., 1–2.

évvel az életfelfogásokról 1923-ban írt sorai után ezeket a polgári életmódban látja megtestesülni. Bár a polgárosodás nem olyan ütemben zajlott Erdélyben, mint Nyugat-Európában, mégis érezhetők voltak az általa gerjesztett életmódbeli változások. 1941-ben lesújtó kritikával ír a polgári gondolkodásról:

„Ez a gondolkodásmód mindent önmagáért és a saját legnagyobb elérhető biztonságáért becsül. Becsüli az államot, mert szervezetében és jogi rendjével biztosítja az életet, távoltartja a külső támadást és a belső anarchiát. Becsüli a társadalmat, mert intézményeivel és konvencióival örökös a fennálló rend felett. Becsüli az egyházakat, mert felmentik a végő kérdések nyugtalanításai alól, s kultuszokkal és ceremóniákkal elfedezik a bűn és halál életcsúfító valóságát. Becsüli a szeretet-intézményeket, mert csekély adományok fejében megnyugtatót adnak s elveszik a társadalmi egyenlőtlenségek, a szegénység és gazdagság közötti különbségek miatt érzett lelkiismereti furdalásokat.”³⁰

Tavaszy nézetében a polgári gondolkodás és életmód leredukálódik a pillanatnyi haszon és az érzéki dolgok keresésére, és végső soron az embernek pusztán önmagával való foglalatosságára. Az ilyen ember mindent önmagáért tesz, és mindent önmagára vonatkoztat. Ezért mindennek relatív az értéke számára: ami számára haszonnal jár, az életét kényelmesebbé, élvezetesebbé vagy elviselhetőbbé teszi, azt becsüli, viszont ami fölötte áll mindennapi, érzéki életének, az számára értéktelen. Ez az önmagáért valóság egyet jelent azzal az individualizmussal, mely értelmében a világvárosi ember elveszíti az életadó közösségek jelentőségének tudatát. Ő csak mint egyes ember akar élni, ezért a család, a nép, a nemzetközösség iránt felelőtlen közönybe süllyed.³¹

A fentiek fényében prófétai tisztánlátással azt is elővételezi, hogy amikor a kiábrándultság és lemondás hangulata és az erkölcsi halál árnya vetül az emberiségre, kioltva az „egyéni kezdeményező erőt a szellem összeszedésére, önmaga építésére, művelésére”, ott a kikényszerített cselekmények fognak érvényre jutni a totális államesszme formájában.³²

Tavaszy egyértelműen elutasítja mindkét életfelfogást, és egy harmadikat tesz az egyetlen járható úttá, sürgetve a megújulást. E harmadik életfelfogásnak a jelmondata: „úgy élek, ahogy kell.” Egyedül ez, a magát a lélek és öntudat révén az örök isteni törvény kormányzására bízó élet méltó az ember istenképűségéhez.

³⁰ Tavaszy Sándor: *A polgári gondolkodás*. Kolozsvár, 1942, 6–7.

³¹ Tavaszy Sándor: *A nyugat-európai kultúra sorsa Spengler filozófiájának tükrében*. Erdélyi Irodalmi Szemle, Kolozsvár 1924, 15–16.

³² Tavaszy Sándor: Az életminőség pusztulása. *Pásztortűz* 1939, 265–266.

Ahol ettől megfosztja magát az ember, ott csak romlás következhet.³³ Erre a harmadik, erkölcsi alapú életfelfogásra a későbbiekben részletesen is kitérünk.

Azt is meg kell említenünk, hogy Tavaszy kora életmódját vizsgálva nemcsak annak árnyoldalait nevezte meg, hanem reménykeltő, új mentalitást is érzékel. Ide-sorolható a természet iránti vágy felélénkülése az emberekben az elmechanizált, ipari, nagyvárosi világban, egyfajta „modern puritanizmus” az anyagiakhoz való viszonyban, amelyet a húszas évek végétől mélyülő gazdasági helyzet is kikényszerít, illetve a „hívő realizmus”, amely bízik az igazság, szeretet és jószág felülkerekedésében a világot sújtó válságokban.³⁴

Erdély és Európa az ideológiák áradatában

Tavaszy azt is korán felismerte, hogy az európai társadalmak, és azok részeként az erdélyi életviszonyok fölött is világot megváltoztató ideológiák fellegei gyülekeztek. Már 1923-ban megfogalmazta, hogy a háború utáni világhangulat egyik nagy szüleménye a kommunizmus, amely a munkásságon túl az egész polgári társadalmat áthatotta „mint valami megváltó, a valóságoktól kivezető lidércfény”.³⁵ A húszas és harmincas években nagy figyelmet szentelt a marxi szocializmus, az ebből kinövő bolsevista kommunizmus, valamint a fasizmus és nacionalizmus kérdéskörének.³⁶ Tavaszy mindenfajta ideológiával szemben kritikus és távolságtartó volt, nem fogadta el a korabeli Európában jelenlévő humanizmus, radikalizmus, evolucionizmus, demokratizmus, progresszivitás, konzervativizmus jelszavait sem. Szerinte ezeket csak az Istenhez való viszonyukban szabad értelmezni.³⁷

³³ Tavaszy Sándor: *Életfelfogások*, 2.

³⁴ Tavaszy Sándor: *A mai ember új életstílusa – Egy filozófiai vázlatkönyvből I–II. Pásztortűz* 1933, 140–162.

³⁵ Tavaszy Sándor: *A jelenkori világhangulat*, 41.

³⁶ *A szociális és gazdasági törekvések theologiai-etikai megítélése* című, 1931-ben kiadott írásában a szocializmus és kommunizmus esztétörténeti és filozófiai hátterét, előzményeit vizsgálja. Nagy mennyiségű irodalmat végigolvasott a marxi elképzelések és az azokból kinövő gazdasági, szociális és politikai irányok vagy éppen államforma megértéséhez, hogy végül teológiai szempontból értékelje azokat: méltatja esetleges pozitívumait, s közben az ideológiák hátterében levő kiváltó okokat kritikailag szembesíti a keresztyéniséggel. Ld. Tavaszy Sándor: *A szociális és gazdasági törekvések theologiai-etikai megítélése. (A szocializmus és a kommunizmus)*. Minerva, Cluj-Kolozsvár 1931, 1–42.

³⁷ Veres – Tőkés: i. m. 100.

Szocializmus és kommunizmus

A 20. század első felében jelentkező és az egész európai társadalmat átszövő és formáló ideológiák Tavasz szerint súlyos vádakkal szembesítették a keresztyéniséget. A szocializmus (és az ebből kinövő kommunizmus) mélyreható elemzésében a felszínen zajló osztályharcokon túl differenciáltan foglalkozott annak lelki-szellemi mozgatórugóival, gazdasági-társadalmi hatásaival, politikai-hatalmi aspektusaival és ezek teológiai-etikai értékelésével.³⁸ Szerinte a szocializmus nyers, forradalmi előretörésében az is közrejátszott, hogy az egyház magára hagyott egy széles társadalmi réteget, az egyre nagyobb arányokat öltő ipari munkásosztályt.³⁹ A második, még súlyosabb vád pedig az, hogy a keresztyéniség „mindent elnéző és mindent megértő liberálizmusa következtében nem látta meg, hogy a világban, amelyet meghagyott világnak, hogy nőnek egymásután: a kapitalizmus, a militarizmus és a nácionálizmus Bábel-tornyai”.⁴⁰ A keresztyéniség tehát lemondott a pásztori és őrállói funkciójáról a társadalomban. Kritikátlanul szemlélte, vagy éppen üdvözölte az új szellemi áramlatokat, világmegváltó ideákat, és a társadalom egy rétegét átengedte ezeknek. Jóllehet a marxi szocializmus a keresztyéniségtől idegen, sőt azzal ellentétes világnézetre, a történelmi materializmusra épült,⁴¹ de célját tekintve a keresztyéniség számára üdvözlendő volt, ugyanis ráirányította a társadalom figyelmét a szociális kérdésekre. Érthető, hogy Tavasz is ambivalens módon közelítette meg: több szempontból is méltatta, ugyanakkor korát megelőző kritikával és éleslátással felismerte, hogy az hosszú távon kudarcra van ítélve.

Gyökerét a *Kommunista kiáltvány* (1848) politikai-filozófiai alapelvein és Karl Marx *A tőke* (1867) c. gazdaságelméleti művén túl elsősorban az ipari fejlődésben és a gépesítésben látta, amely ahhoz vezetett, hogy egy széles társadalmi réteg számára a munka, és ezzel együtt az élet is gépiessé vált. „Tehát a közvetlen életöröm e hiánya az első lelki rugó, amely a munkásság lelkében lázadást, mélységes elégedetlenséget, békétlenséget ébresztett, s amely harcra szítja lelkét minden látható és láthatatlan hatalom ellen.”⁴²

Az életöröm elillanása mellett az elégedetlenség és nyugtalanság további ki-

³⁸ Ld. Tavasz Sándor: A szocializmus lelki rugói. *Páosztortűz* 1922, 654–660.

³⁹ „A figyelmüket annyira a polgári és a falusi földművelő osztályokra korlátozták, hogy mint nemlétezők mellett haladtak el az ipari munkásosztályok mellett.” Tavasz Sándor: *A szociális és gazdasági törekvések teológiai-etikai megítélése*, 19.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Tavasz Sándor: A szocializmus lelki rugói, 655.

⁴² Uo. 657–58.

váltó okának azt tekintette, hogy rengeteg ember kényszerült a nagyipari központok „dzsungelébe”, ezzel pedig egyrészt elidegenedtek a korábbi természetközeli életkörüzetüktől, illetve a (gyakori) költözés az otthontalanság érzetét keltette az ipari munkásság lelkében. „Ebben az örömtől megfosztott, mechanizált állapotban úrrá lesz vagy az eltompultság és lemondás, vagy pedig a lázadó dac, harag, gyűlölet, ellenségeskedés az egész társadalmi rend ellen.”⁴³

Tavaszy úgy látja, ez az állapot annak is következménye, hogy a keresztyénység és a keresztyének nem tettek eleget a társadalom átforgalmazásért. Különösen is *A szocializmus lelki rugói* c. korai (1922) írásában még a testvériségre és szolidaritásra való sürgető felhívásként értékeli a társadalmi-gazdasági mozgalmat, sőt egyenesen így fogalmaz: „a szociálizmus lelke ott kell éljen, dolgozzék minden keresztyén lélek mélyén”.⁴⁴

Egy szűk évtizeddel későbbi, terjedelmesebb írásában már sokkal árnyaltabban fogalmaz. Kiemeli a szocializmus méltányolandó aspektusait, de élesen elhatárolódik a szocializmus eszméinek a bolsevista kommunizmusban való megvalósulási formájától. Méltányolja elsősorban a rendszerszintű társadalmi problémák iránti érzékenység miatt, amelyek a kapitalizmus felvirágzásával párhuzamosan növekednek és súlyosbodnak. A technológiai fejlődéssel járó gazdasági átrendeződés egy olyan társadalmi réteget szül, amely gépiesült életmódjából látszólag csak forradalmi változások révén tud kiszabadulni. A szocializmus pedig a társadalom legalsóbb rétegét jelentő tömegek kizsákmányolására és nyomorára próbál a maga módszereivel és eszközeivel megoldást nyújtani. Eközben pedig az önzésben és kapzsiságban megmutatkozó *mammonizmussal* száll szembe.⁴⁵

Tavaszy ugyanakkor eszkatologikus vonása révén is méltányolja a szocializmust, noha ezt lélektani megközelítésben teszi, és nem teológiai rokonság alapján: „...ahol a szociálizmus megmaradt azon a klasszikus magaslaton, amelyen alkotóinak lelkében élt és megnyilvánult, ott a társadalom megújulásának az az égő reményisége lobogott és lobog, amellyel minden igazi keresztyén ember várta és várja Isten országának eljövetelét.”⁴⁶

Ebből a megfogalmazásból is felismerhető, hogy Tavaszgy maga is rokonszenvezett a szocializmus elvi alapjaival, hiányolva mind a társadalomból, mind pedig az egyházból a szociális érzékenységet és a szociális kérdések megoldására való

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. 660.

⁴⁵ Tavaszgy Sándor: *A szociális és gazdasági törekvések teológiai-etikai megítélése*. 18–19.

⁴⁶ Uo. 20.

törekvést. Azonban a harmincas évek elejére már megszilárduló oroszországi bolsevista kommunizmus működését és hatását vizsgálva belátja, hogy végül a szocializmus éppen a keresztyén szempontból legkifogásoltabb aspektusának, az alapul szolgáló történelmi materializmusnak⁴⁷ az áldozatává vált, amely révén rosszabb lett, mint ami ellen harcolt:

„Íme, a világalakításra törő szociálizmusból így lett egy ugyanolyan önző és kapzsi érdekközösség, aminők a kapitálista érdek-csoportok. Egy önző és kapzsi érdekközösséggé lett, amelyben a szociális kérdés ösztönzője és mozgatója nem a gyöngék iránti szeretet, hanem az erősebbek elleni gyűlölet. És így lett a világalakítás igényével fellépő szociálizmus pusztá bérharccá, amelynek célja is, igazsága is csak a nagyobb bér, aminthogy a kapitalizmusnak is a célja is és az igazsága is csak a nagyobb profit.”⁴⁸

Minden más emberi kezdeményezés és nagyot akarás sorsához hasonlóan végül a (tiszt) szocializmus is elveszítette erejét, „belőle, és romjain nőtt ki a bolsevista kommunizmus és a fascizmus”.⁴⁹ Azonban, amint ezt a megkülönböztetést Tavaszty élesen megteszi, míg a szocializmusnak a szociális és gazdasági nyomor láthatóvá tétele és problematizálása volt a célja, addig a bolsevista kommunizmusban „az abszolút értelemben vett szervezett agresszív hitetlenséget” azonosítja, amelyben a bűnbeesett ember évezredek alatt kitermelt istenellenes erői szabadultak föl.⁵⁰ A kialakuló proletárdiktatúrában a család jelentősége felbomlik, a polgári társadalmat eltörlik, a házasság kiüresedik, az ember pedig gépalkatrésszé embertelenedik. Így egy elv, amely a kizsákmányolt, nyomorban élő emberi életek iránti érzékenységből vált gazdasági-társadalmi-politikai rendszerré, végül éppen az általa megmenteni kívánt embert süllyesztette még nagyobb nyomorba.

Ezt az eredményt Tavaszty nem csupán egy magasztos idea szerencsétlen irányú fejleményének tekintette, hanem tételelesen megfogalmazta, hogy „a szocializmus egyedül lehetséges következetes formája a kommunizmus, mert egyedül ez utóbbi merte kivonni a szociálizmusban rejlő prémisszákat következményeit”.⁵¹

⁴⁷ Ugyanakkor Tavaszty a marxí materializmusban értéket is látott a keresztyénségre nézve, ugyanis az szerinte arra emlékeztet, hogy az anyag és az anyagi életen nyugvó gazdasági tevékenységek is a valós és teljes embert és emberi életet meghatározó realitások, amelyekkel a keresztyénségnek is számolnia kell. Vö. Veres Ildikó: i. m. 22.

⁴⁸ Tavaszty Sándor: *A szociális és gazdasági törekvések theologiai-etikai megítélése*. 21–22.

⁴⁹ Uo. 24.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

Ez nem azt jelenti nála, hogy az elvi szocializmus már önmagában tartalmazná a bolsevizmus minden rettenetének csíráját, de azt igen, hogy az elbukott ember egyedül ezt hozhatja ki belőle.

Tavaszy azt a kérdéskört is tárgyalja, hogy mennyiben lehet köze a 19–20. századi kommunizmusnak az őskeresztyénség életének kollektív jellegéhez (vö. ApCsel 4,32–37). Ugyanis, mint megállapítja, kétségtelen, hogy az utóbbi a kommunizmus egyik formájaként értékelhető. Viszont azt is leszögezi, hogy az őskeresztyének életformája minőségében teljesen ellentmond a szovjet kommunizmusnak. Ez a lényegi különbség pedig legelsősorban a motivációban és a módszerekben rejlik, amint kifejti:

„A szovjet-kommunizmus a legbrutálisabb erőszakkal sajátít ki minden egyéni tulajdont és a legelszántabb terrorral öl meg minden egyéni kezdeményezést, gyilkolva, pusztítva vesz birtokba mindent, ami akármilyen módon jutott valakinek a birtokába. A keresztyén kommunizmus ezzel szemben a szeretet-kommunizmus, amelynek alapja az önmegtagadó és önfeláldozó testvéri szeretet, amely nem vesz, hanem boldogan ad.”⁵²

Formáját tekintve mindkét esetben kommunizmusról beszélhetünk, de lényegüket tekintve semmi közük nincs egymáshoz. Tulajdonképpen a Tavaszzy összehasonlításából a kényszerítésre és önfeláldozásra, terrorra és a szeretetre lehet e két életformát leegyszerűsíteni, amelyek tehát egymásnak szöges ellentétei. Így érkezik el fejtegetésében arra a végkövetkeztetésre, hogy a gazdasági és szociális problémák nem oldhatók meg csupán gazdasági vagy politikai módszerekkel és eszközökkel, mivel a problémák gyökereiket tekintve nem csupán gazdasági vagy szociális jellegűek, hanem elsősorban erkölcsi kérdések. A társadalmat sújtó rendszerszintű problémák nem értelmezhetők, és annál kevésbé kezelhetők a bűn kategóriáján kívül. A bűnnel szembeni erkölcsi fegyvereket pedig egyedül csak az ítélő és fegyelmező igében lehet megtalálni, és nem az emberi tenni akarásban.⁵³

Tavaszynak meggyőződése, hogy a szociális és gazdasági kihívások az evangélium nélkül semmilyen valós megoldásra nem juthatnak, még csak részlegesen sem. Ugyanis, amint terjedelmes vizsgálódása lezárásában fogalmaz, „végeredményben

⁵² Uo. 39.

⁵³ Ezek a keresztyén fegyverek az önmegtagadás és mértékletesség erényeiben kell hogy tette váljanak. Vezérigeként a Róm 15,1–2 verseket idézi: „Tartozunk pedig mi az erősek, hogy az erőtelenségeit hordozzuk, és ne magunknak kedveskedjünk. Mindenikünk tudniillik az ő felebarátjának kedveskedjék annak javára, épülésére.” Uo. 41–42.

nem a kapitalizmus és a kommunizmus állanak egymással szemben, hanem a kainita ethika: Avagy őrizője vagyok-e én az én atyámfiaimnak? és a Krisztus főpapi áldozatának ethikája: És én ő érettük oda szentelem magamat! Döntenie kell a keresztyén embernek: vagy-vagy, harmadik lehetőség nincs, vagy ha van, a Sától van az!”⁵⁴

Tavaszy mélyrehatóan tanulmányozta és teológiaiilag értékelte azt a filozófiai, gazdasági és társadalomelméleti rendszert, amelyet a marxi–engelsi szocializmus, valamint az ebben gyökerező szovjet kommunizmus jelentett. Megállapította, hogy olyan mélyreható és valós társadalmi krízisre próbáltak megoldást találni, amellyel szemben a keresztyénség érzéketlen maradt; ez képtelen volt szolidáris módon időben reagálni és hathatós változást előidézni a társadalmakban, noha erre mind a felelőssége, mind az erkölcsi-szellemi forrásai adottak voltak az evangélium révén. Ilyen módon a szocializmus egy eszméltető tükröt tartott a keresztyénség elé, s testvéri odaállásra hívta a keresztyéneket. De az is nyomatékosan kifejezésre jut Tavaszty értekezéséből, hogy a keresztyénség reakciója nem jelenthet egyet csupán egy gazdasági-politikai rendszerrel való kritikátlan azonosulással. A szocializmus eszméiből – vagy azok romjain – kinövő szovjet kommunizmus, ha narratívájában a lent levők felemelését hirdeti is, valójában a fent levők letaszítását és gyűlöletét valósítja meg, anélkül, hogy bármit is segítene az előbbieken. A hamis ígéreteket vallásos elköteleződéssé formálva egy könyörtelen, elembertelenítő diktatórikus rendszert épített, amely minden ízében az evangélium igazságát és az önfeláldozó szereteten alapuló emberi közösséget tiporta a földbe: uniformizálta és személyiségétől megfosztotta, gyökereitől, otthonától, családjától elszakította, helyettesíthető gépalkatrészekké degradálta az embert.

Tavaszy közel húsz évvel a kommunizmus magyarországi és romániai hatalomra jutása előtt tudományos megalapozással világossá teszi, hogy sem Európa, sem az erdélyi magyarság számára nem jelentheti a kommunizmus a jobb vagy legalábbis az élhető élet ígérését.

Etnicizmus és nacionalizmus

A kommunizmus nem volt az egyetlen ideológiai képzet, amely a két világháború közötti válságos és bizonytalan időkben a túlélés vagy a felemelkedés reményeit hordozta. A 19. századi romantikus nemzeti eszme a 20. század első felében kemény társadalmi és politikai erővé vált. Az első világháborúból vesztesen kikerülő nemzetek körében ez hatványozottan érvényes volt. A többszörösen is vesztes,

⁵⁴ Uo. 42.

kisebbségbe szorult és egzisztenciálisan veszélyeztetett létben az erdélyi magyarság számára is központi fogalomná vált a nemzet és a nemzetként való megmaradás. Az irodalomban, filozófiában, politikában, illetve a teológiai és egyházi diskurzusban is központi témává lett. A Tavaszy és Heinrich Zillich között vita tárgyává is vált, hogy az erdélyi szászság erre a magyar kisebbséghez hasonló helyzetre egy jól érzékelhető, politikai-kulturális „jobbra fordulással” reagált, követve a harmincas években fellángoló németországi nacionalizmust.⁵⁵ Amint korábban említettük, az erdélyi magyarság ebben a tekintetben jóval kiegyensúlyozottabb maradt. Egyrészt érzékelték a megváltozott állami keretek és társadalmi hangulat jelentette veszélyeket, amelyek egy etnicista és nacionalista politikai magatartás esetén még inkább fenyegették volna, másrészt a húszas és harmincas években kialakuló transzilvanizmus egyik meghatározó aspektusa a három erdélyi történelmi nemzet békés, egymást kölcsönösen gazdagító együttélése volt.

Tavaszynek meghatározó szerepe volt egy reflektált, kiegyensúlyozott nemzeti öntudat kialakításában. Számára sem volt kérdés, hogy a nemzeti megmaradáshoz elengedhetetlen volt egy bizonyos típusú nacionalizmus mint a közösségi identitás foglalata. Ő azonban a politikában eluralkodó és azáltal instrumentálizált nemzetfogalmat gyökeresen új tartalommal töltötte fel, illetve egy szigorú irányváltást sürgetett a nemzet és a keresztyénség egyre inkább összefonódó kapcsolatában. Tavaszy számára a nemzet fogalmának értelmezési kerete lényegét tekintve nem politikai-kulturális és nem is lélektani jellegű, hanem mindenekelőtt teológiai. Az értelmezés elsőként krisztológiai-szoteriológiai, másodsor pedig etikai jellegű. Tavaszy gondolkodásában nemcsak az ember személyi mivolta gyökerezik az istenképűség teológiai fogalmában és Krisztusban, aki a személyi lét feltételeit megteremti azáltal, hogy önmaga erkölcsi hasonlóságával ruházza fel,⁵⁶ hanem a nép és a nemzet is „a Krisztusban megítélt és helyreállított humanitás körén belül van”.⁵⁷ Mivel Istennek nem választott nemzete, hanem népe van, akiket Krisztus váltsága által, és nem történelmük révén választott ki, ezért nemzetiségé-

⁵⁵ „A vita kontextusát meghatározza a harmincas években fellángoló nacionalizmus mint politikai tényező, amelyre Tavaszy és Molter Zillich-bírálatra is rávilágít. Tavaszy szerint az erdélyi szász közösség a németországi fejlemények hatására »jobbra fordult«. Az erdélyi szászság nemcsak politikai és gazdasági értelemben csatlakozott teljes mértékben az egyetemes német kultúrához, hanem kulturális szempontból is teljes önátadás jellemzi.” Bacsó István: *Teológia és irodalom Tavaszy Sándor szemléletében*. In: Visky S. Béla (szerk.): *Látták a láthatatlant*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár 2024, 52.

⁵⁶ Tavaszy Sándor: *Hol kezdődik az ember? (Az idő határán c. tanulmánygyűjtemény.)* Kolozsvár 1946, 12–13.

⁵⁷ Juhász Tamás: i. m. 294.

nél, etnikumánál fogva egyetlen népcsoport sem lesz keresztyénné vagy kevésbé keresztyénné. Ezen az alapon jelenti ki, hogy „[n]ilvánvaló tehát, hogy semmiféle ún. nemzeti keresztyénségnek nincs léte-joga”.⁵⁸

Tavaszy már a harmincas években leszögezi, hogy semmilyen alapon vagy céllal nem szabad a keresztyénséget nemzeti/faji tartalommal megtölteni vagy árnyalni. Egyetlen nemzetnek sincs joga arra, hogy kizárólag magát tekintse Isten nemzetének. Ellenben a nemzet fogalmának és a nemzeti identitás kérdéskörének a keresztyén alapokon és keresztyén tartalommal való újraértelmezését sürgeti: „Keresztyén nem az bennünk, amik vagyunk népi vagy nemzeti vonatkozásban, hanem Krisztus bennünk.”⁵⁹ A gyakorlatban ez azt jelentené, hogy a – politikum által szított és felhasznált – pszichikai nacionalizmust az etikai nacionalizmusnak kellene felváltania, amely „nem kifelé hat, és akar uralkodni, hanem befelé: és nemcsak elfogad hatásokat, hanem értékkel, becsül a nemes szellemnek megfelelő mérték szerint”.⁶⁰ Az erkölcsi fejlődés, és ezzel együtt az emberi közösség legmagasabb fokán az etikai felelősségnek eleget tevő eszményi nemzet áll, amely a vér szerinti és történelmi gyökerű együttélést valódi közösséggé teheti. Mint ilyen, a nemzet nem (lehet) egy már megvalósult, birtokolt adottság, hanem egy eszményi cél, örökös feladat: „A nemzet soha sincs kész, a nemzet az az ideális kép, amelyet egy nép hosszú és küzdelmes történeti fejlődése folyamán alkot magáról, amely kép mint követelmény, mint parancs szakadatlanul tovább űzi a népet, hogy úgy élje önmagát, hogy saját nemzetképe mind tisztábban és mind gazdagabban bontakozzék ki.”⁶¹

Mint örökös feladat, a nemzeti ideál nem lehet a más nemzetekkel való viszonyban a fölé- és alárendeltség kiindulópontjává, és az egymással rivalizáló hatalmi harcok katalizátora, hanem egy nemzeti közösségnek az önmagával szemben támasztott elvárásait és céljait kell hogy jelentse. Tavaszy etikai nemzetértelmezése ugyanakkor nem eltörli a nemzet történelmi-kulturális sajátosságait és azok értékét, hanem egy magasabb minőségre emeli azokat: „A nemzet az az erkölcsi közösség, amelyben kifejezheti az ember mindazokat az adományokat, amelyekkel Isten felruházta.”⁶² Sőt, ehhez az etikai nemzetértelmezéshez és annak megéléséhez szervesen hozzátartozik nemcsak a saját, hanem a más nemzetek kulturális

⁵⁸ Tavaszy Sándor: *Az ethika mai kérdései*. Kolozsvár 1939, 17.

⁵⁹ Uo. 16.

⁶⁰ Tavaszy Sándor: *Etikai szempontok a románság és a magyarság viszonyának megítéléséhez*. Erdélyi Helikon 1934, 664.

⁶¹ Tavaszy Sándor: *Az ethika mai kérdései*, 12.

⁶² Uo. 17.

kincseinek megbecsülése és elsajátítása is. Ez a megközelítés más fényt vet a románság és magyarság viszonyára is, amelyben az erkölcsi nemzet gondolata gyakorlati következményekkel kell hogy járjon a megbékélés és a konstruktív együttélési formák kialakításában.

Tavaszy a szocializmushoz és a szovjet kommunizmushoz hasonlóan a nacionalizmusnak – és ennek a fasizmusba torkolló radikális formájának – a veszélyeit is korát megelőző tisztánlátással tárgyalja. Noha a kisebbségbe szorult erdélyi magyarság számára a nemzet mint a kollektív identitás alappillére a túlélés feltétele volt, és az európai áramlatok is katalizátorként hathattak egy radikálisabb nacionalizmus irányába, Tavaszy nyilvánvalóan Barth hatására az ige teológusaként kritikusan reflektál a jelenségre, és a teljes diskurzust a Kijelentés mérlegére állítja. Még mielőtt a Harmadik Birodalomban lezajlana a keresztyénség és a nemzeti/faji gondolkodás tragikus végkimenetelű összeegyeztetése, Tavaszy tagadta bármilyen nemzeti keresztyénség gondolatát. A Krisztusban gyökerező és az etikai felelősségben megvalósuló autentikus nemzeti ideál hitelteleníti és ellehetetleníti azt a pszichikai nacionalizmust, amely érzelmeken, történelmi traumákon vagy politikai indulatokon alapulva gyűlöletet, megvetést, háborúságot kelt a különböző nemzetek között. Az adott történelmi és társadalmi kontextusban a legerőteljesebb üzenete ennek a nemzetértelmezésnek az, hogy a nemzeti identitást és ezáltal a nemzet megtartását nem más nemzetek ellenében kell megvalósítani, még akkor sem, ha a „más” nemzet fenyegetőleg hat, hanem csakis az ige által állított etikai nemzetképnek megfelelően. Míg az érzelmi és politikai nacionalizmust a félelem hajtja, addig az erkölcsi nacionalizmust a szabadság és a felelősség – egy minőségileg magasabb közösségi létforma megvalósítására. Míg az előbbi, fenyegetett nemzettudat kifelé gőgössé tesz, a „soha sincs kész” keresztyén nemzettudat alázat-ra int. Tavaszy szerint egyedül ez a teológiai-etikai alapokra helyezett, egészséges nacionalizmus képes arra, hogy a népet nemzetté formálja, és a válságos időkben is megtartsa akkor, ha ezt felelősen megélik.

A létfölötti élet

Tavaszyt a fent ismertetett fenyegető életkörülmények nem teszik rezignálttá. Sőt, még nagyobb elszántságot keltenek benne az autentikus, élhető élet aspektusainak megfogalmazására. Azonban tisztában van azzal is, amint már 1921-ben megfogalmazza, hogy az intézményes egyház, jóllehet sok tiszteletre méltó funkcióját betölti, lényeg szerinti hivatásának, a „lelkek christianizálása” feladatának alig képes eleget tenni.

„Az az egyház, amely grandiózus szervezetével és programmjával ezelőtt egy évtizeddel még korszerű volt, ma az idők rohanó árájában régi változatlan szervezetével és csak régi programjával: határozottan korszerűtlen. Korszerűtlen pedig azért, mert a kálvinizmuson át vallott keresztyénség értékeit rejtegeti hajója mélyében, akár mint dogmatikumot, akár mint világnézetet, de mint praktikumot, mint teljességre és békességre vivő praktikumot, a relativitások és a zaklatott rohanások korában élő emberi szívekhez közel vinni és azokévá tenni nem tudja. A régi erdélyi »fejedelmi« egyház, bármily imponáló is ebben a formájában, ma merev, nehézkes, hiányzik belőle az a missziói elevenség, az a missziói mozgalmasság, amely egyedül menti fel az anachronizmus vádjá és szemrehányása alól, sokszorozza meg erőit s újítja meg hivatása és pedig lényegszerinti hivatása betöltésében.”⁶³

Meglátása szerint az egyház korabeli működésével képtelen úgy hatni a reformátusságra, hogy a gyorsan változó világ és sajátos életkörülményeik kihívására evangéliumi választ adhassanak, hogy rendületlen bizalommal és elszánt felelősségtudattal cselekedjenek a társadalom átítatása, átformálása érdekében.⁶⁴ Tavaszy ezekben a kijelentésekben annak is hangot ad, hogy a keresztyénségnek az adott körülményekben nem felülről kell építkeznie, hiszen ehhez az intézményi keret nem elég rugalmas, és működésének hatótávolsága túl rövidnek bizonyul. Inkább alulról, az erkölcsi felelősségtől vezérelt „christianizált” lelkek képesek a kollektív változást és megmaradást munkálni.

Arra a kérdésre, hogy hogyan lehet a protestáns etika értékeit a kisebbségi, veszélyeztetett lét körülményeiben megszülető értékekkel társítani és erre az összeshangolásra alapozva követendő magatartásformákat meghatározni, a közösségi-ség és az *aktivitás* elveivel foglalhatjuk össze Tavaszty sokrétű választát.⁶⁵

⁶³ Tavaszty Sándor: Új program egyházunkban. *Református Szemle* 1921, 164.

⁶⁴ Imre Lajos tizenhét évvel későbbi visszatekintésében pozitívan értékeli azt, ahogy a szocializmus és nacionalizmus kísértései között az egyház igehirdetése – ezáltal elsősorban a lelkipásztorok szolgálatára gondolva – megmaradt az ige világosságában, a lelkészek megtermékenyítő hatással voltak jelen a társadalomban. Azonban kevésbé lelkesen számol be arról, hogy a teológiai szempontok, amelyek az egyház életét kellene hogy irányítsák, gyakran háttérbe szorulnak. Ugyanakkor az egyház belső életében az egységes és öntudatos vezetés helyett a jól felépített szervezetségben inkább a „humanizálódás” jut érvényre: „az emberi körülmények és lehetőségek túlbecsülésének s vele Isten Igéje abszolút érvényében való hit csökkenésének jelei jobban kiütözköznek”. Imre Lajos: Egyházunk belmissziói munkájának két évtizede. *Az Út* 1938, 295–300.

⁶⁵ Veres Ildikó: i. m. 33–38.

Közösségiség

A közösségiség hangsúlyozása a polgári, városiasodó élet individualizmusával szemben történik, amelyben felbomlanak az életadó közösségek. A kisebbségi megmaradás egyedül a közösségben maradás által, a mi-tudat megerősítésével lehetséges. Ezt a tudatot erősíti és építi a transzilvanizmus, amelyből Tavaszy is merít, s amelyet teológiai-etikai aspektusokkal gazdagít.

A közösségi életnek az alapja Tavaszy szemléletében a falu. Az az ősi közösségi életforma, amelyre ráépülhet a nép és a nemzet, és az egész európai kultúra. A falu egyik meghatározó jellemvonása a vidék, amely egyszerre földrajzi és szociológiai meghatározottság is. A vidék jelenti azt a természeti közeget, amelyben a mindennapjait éli a falusi ember. Nem csupán a természet közelében él, hanem életének minden mozzanata összefügg a természeti adottságokkal és a természet váltoásaival. A vidék magában hordoz egy történelmi állandóságot, változatlan jellemvonásokat, hagyományokat, amelyek kiszámíthatóságot és biztonságot nyújtanak a változó világban is. Ugyanakkor a nagyvárosi, polgári életmóddal szemben, amelyben az élet különálló szeletekre szakad a munka, pihenés, család, társas élet, politika között, a falu magában hordozza az élet egységét.⁶⁶ Ezekből a megfontolásokból írja Tavaszy, hogy „[e]z nemzeti létünk, egészséges civilizációnk és tiszta kultúránk létfeltétele, mert ha a falu elhal, elhal a nép, elhal a nemzet és vége az európai kultúrának”.⁶⁷

A polgári individualizmussal szemben hangsúlyozott közösségiség és az egyénnek a (nemzeti) közösség iránti elköteleződése nem jelenti azt, hogy Tavaszy tagadná az egyes ember önmagában vett értékét vagy autonómiáját. Hangsúlyozza, hogy „[a]z emberiség és azon belül minden egyes közösség nyugodt és biztos fejlődésének a titka: a közösség-tudat és az egyéniség elvének az egyensúlyban tartása”.⁶⁸ Ugyanis ha a közösségtudat kerül túlsúlyba, ott szükségképpen akadályba ütközik az egyéni gondolatok, tapasztalatok, értékek érvényre jutása, és ezzel együtt gyakran a haladás is, miközben a társadalomban az érvényesülés ellehetetlenítése feszültséget és elégedetlenséget szít, amely egy adott pillanatban robbanásszerűen törhet a felszínre. Az ellenkező véglet, amikor az egyéniség elvének túlhangsúlyozása az egyéniesülés és elkülönülés végzetes tendenciája indul el, amelyben előbb-utóbb egészen elsorvad a közösségépítés és a szolgálat készsége, míg az egyes ember, a „drága én” imádata és szolgálata válik

⁶⁶ Veres – Tökés: i. m. 78.

⁶⁷ Tavaszy Sándor: *Az élő falu*. Erdélyi Helikon 1935, 8.

⁶⁸ Tavaszy Sándor: A közösség-tudat és az egyéniség elve. In: *Református Szemle* 1923 (3), 34.

abszolúttá. Ennek társadalmi következménye Tavaszy szerint a nihilizmus diadalra jutása.⁶⁹

Az egyházra tekintve megállapítja, hogy annak berkeiben is a nemzeti tragédiához vezető radikális individualizmus kezd jelentkezni, s ennek a szellemiségnek a jegyében sokkal meghatározóbb a „mit kívánok én az egyházi közösségtől?” kérdése, mint az a felelősségteljesebb kérdés, hogy „mit kíván az egyházi közösség tőlem?”⁷⁰

Tavaszy elgondolása szerint úgy kellene megújítani, formálni az egyházi közeget és a hívek gondolkodását, hogy a közösségen belül, annak érdekeit keresve és szolgálva legyen lehetőség az egyéniség elvét megvalósítani, teret adva az egyén kibontakozásának anélkül, hogy a két szempont egymást kizáró jellegűvé válna.⁷¹

A közösségiség és az egyéniség konstruktív dinamikája az egyházon túl a nemzetben, sőt az Erdélyben élő különböző nemzetek viszonyában is alkalmazandó. A transzilvanizmus törekvéseivel is összhangban Tavaszy úgy véli, hogy a románság és magyarság harmonikus egymás mellett élése csak úgy valósulhat meg, ha az erkölcsi felelősség jegyében úgy szervezik meg az együttélés feltételeit és viszonyrendszerét, megismerve és elismerve egymás kulturális értékeit, hogy közben sajátos kulturális-nemzeti önazonosságukat sértetlenül megőrzik és művelik.⁷²

Aktivitás

A közösségtudatnak és közösségi elköteleződésnek gyakorlati következménye az aktivitás elve, amely mint etikai fogalom azt jelenti, „hogy valamely népközösség vagy nemzettest tagjaiban él a derült készség, a cselekvő akarat: tetteleg elsajátítani, személyes birtokállománnyá és élő élettartalommal tenni a saját nemzetem és más nemzetek kulturális kincsét”.⁷³ Ez alatt Tavaszy a kultúra és az erkölcs tetteleges alakítását érti. Protestáns kisebbségi etikájának egy markáns jellemzője fogalmazódik meg itt. A magyarságnak, vagy ezen belül a református keresztyénségnek nem a rezignáció vagy egy reaktív magatartásforma jelenti a megmaradást, hanem az, ha ez a közösség felelőssége tudatában és az evangélium fényében a hétköznapi életnek, a közösségi életnek és az erdélyi társadalomnak proaktív szereplőjévé válik. Ehhez

⁶⁹ Uo. 35.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo. 36.

⁷² Tavaszy Sándor: *Az ethika mai kérdései* c. műve alapján Veres – Tőkés: i. m. 81.

⁷³ Tavaszy Sándor: *Etikai szempontok a románság és a magyarság viszonyának megítéléséhez*,

szükség van a szabadság külső feltételeire, amelyek lehetővé teszik a tudományos élet, a kultúra és a nevelés alakításának, művelésének szabadságát. De még akkor is, ha a társadalmi-politikai viszonyok kevés mozgásteret biztosítanak a szabad önrendelkezésre, a szabadság forrását, az emberi szellem szabadságát nem lehet bitorolni, s ennek fényében a külső, objektív körülmények másodrendűvé válnak.

A szabadság Tavasznál távolról sem jelent egyet az „úgy élek, ahogy nekem tetszik” életelvével. Ugyanis az emberi szellemnek és akaratnak a vezérlő elve a kanti értelemben vett erkölcsi „kell”, amelynek az „itt és most”-ban szükséges alapot öltenie a szolgálatban és kötelességben. Tavaszy egzisztencializmusa konkrét magatartásformát gerjeszt, amelyet a barthi igeteológia tölt meg tartalommal. Itt érkezünk el a „létfölötti élet” kifejezéséhez, amely magában foglalja azt a minőségileg más, feljebbvaló életet, amely Tavaszy kisebbségi etikája megvalósulásának gyümölcse lehet. Megállapítja, hogy a korabeli ember életmódja alighogy meghaladja a pusztá biológiai lét vegetáló létfolyamát. Ezért pedig kulturális értelemben véve is erőtlenné és gyümölcstelené az életfolytatása. Az igazi életnek, a létfölötti életnek azonban ennél többnek kell lennie.⁷⁴ A fogalomhasználat világossá teszi: nemcsak összehasonlításban valamivel jobb, több az általa mércének tartott létfölötti élet, hanem minőségileg más. Nem a létnek egy feljavított, megszépített változata, hanem olyan élet, amelynek forrása és célja önmagán kívül, felül van. Ugyanis, amint Tavaszy fogalmaz,

„ennek a létfölötti életnek ura és királya a Jézus. Űr és király, aki valósággá tette e létfölötti életet, aki kezesség, hogy a hozzávezető utak számunkra is nyitva állanak. Jézus az, aki uralkodik a létfölötti élet felett, aki e szent és csodás névből: »Isten« kicsendülni hallotta áldott feleletek hosszú sorát mindazokra a titkokra, talányokra, amelyek a névben élnek »ember«, s e titokfejtés által egyedül Ő az az út, az az igazság, az az élet, amelyen át, amelyben és amely által letagadhatatlan örök reálitás számunkra a létfölötti élet.”⁷⁵

A létfölötti élet nem egy megvalósítandó program, hanem elsősorban hitbeli valóság. A Krisztusban megnyilvánuló és az ember számára is Krisztus által megnyíló új realitáshoz a bűnbánaton és a megtérésen keresztül vezet az út. Az új élet a Krisztus váltságából születik.⁷⁶ Ezért úgy az egyes ember, mint a közösség társa-

⁷⁴ Tavaszy Sándor: A létfölötti élet értelme. In: *Világnézeti kérdések*. Az Út, Turda-Torda 1925, 47–52.

⁷⁵ Uo. 52.

⁷⁶ Tavaszy Sándor: A lét és élet problémája a teológiában. Az Út 1930 alapján Juhász Tamás: i. m. 293.

dalmi felelősségvállalása – közösségisége és aktivitása – csak annyiban lehet igazán létfölöttivé, amennyiben keresztyénivé lesz azáltal, hogy magára veszi Isten ítéletét elsősorban önmaga fölött, ha a bűnbánatot kiváltó körülményekben nem a pusztá balszerencsét, hanem Isten ítéletét fedezi fel, amely megtérésre hívja.⁷⁷ Ha felismeri az ember ennek hősi alkalmát a közönyös, lázadozó, kifogásokkal teli világban, és engedelmeskedni tud az erkölcsi „kell” parancsoló szavának, akkor „mindenütt, ahol a jóság, az áldozatosság, a türelem, a megbocsátás, a szerető szívesség, a magasba néző lelkesedés lakozást vett, ott az élet a lét fölött áll, ott az ember túl van vegetáló világa szűk határain. S ahol az ember önmaga és világa fölött áll, ott az élet úrrá lett a léten, ott az élet létfölöttivé vált.”⁷⁸

Derült jövőbe nézés

Éppen ezért, Tavaszy derült jövőbe nézésre és hősi elszántságra szólítja fel az ifjúságot, amelyek szerint a valódi keresztyén lelkek legfőbb jellemvonásai. Ez a derűs szellemiség és bizakodó tettekeszség megmarad benne a következő évtizedekben is. Nem fedezet nélküli optimizmust kelt a lelkekben, hanem a „kell” és a „van értelme” jegyében hív meg a létfölötti élet szolgálatába és örömébe. Valódi lelki diadalokat egyedül a keresztyén lelkület képes teremni. Ott, ahol a keresztyénségben gyökerező életet élnek, „ott aztán élnek, virágoznak és csodálatos gyümölcsöket hoznak az Isten dicsőségére és páratlan erőket egy magasba lendülő életfolytatásra”.⁷⁹ Az adott történelmi helyzetben Tavaszy számára az „itt-lét” erkölcsi parancsa arra szólít fel, hogy Istenbe vetett hittel, tőle jövő erővel és derült jövőbe nézéssel álljon az ember népének, nemzeti kultúrájának, és ezek által Isten országának szolgálatába, mert most nem a biztonságos egyéni életlehetőségek vagy a kényelem keresésének az ideje van. Aki erre nem hajlandó, az az erdélyi magyar keresztyén kultúrának és „az Isten ügyének és diadalmas terveinek” is árulójává lesz.⁸⁰ Amint fentebb láthattuk, Tavaszy nem azonosítja a nemzetet Isten népével, sem pedig Erdélyt Isten országával, de a pillanatnyi kontextusban úgy véli: szükséges, hogy ez utóbbi szolgálata a gyakorlatban a nemzeti, szociális és kulturális élet szellemi-fizikai szolgálatának szintjén is érvényesüljön.

A társadalmat formáló tevékenységek egyre szűkebb keretek közé szorulása

⁷⁷ Tavaszy Sándor: A keresztyénség és a szociáлизmus. Az *Út* 1935, 2–8.

⁷⁸ Tavaszy Sándor: A létfölötti élet értelme, 51.

⁷⁹ Tavaszy Sándor: Derült jövőbenézés és hősi elszántság. *Ifjú Erdély* 2/1923–24. 10. sz. 1.

⁸⁰ Uo. 2.

azonban előhozta azt a kérdést, amelyet Tavaszy is feltett már 1923-ban: lehetünk-e még keresztyének? Egy olyan világban, amelyet a hatalmi harcok, az érvényesülési kényszer, és végső soron az erőszak határoz meg, „nem bukunk-e meg, nem semmisülünk-e meg, ha a hatalom helyett a szolgálat, a jog helyett a kötelesség parancsoló szavát hordozzuk keblünkben?”⁸¹ Tavaszy válasza erre a nyugtalanító kérdésre kijózanító. Nem azzal érvel, hogy megéri, vagy hogy a teljes világot átalakíthatná az erdélyi magyar kisebbség, amennyiben elhívásához hű marad. Viszont egy fájó igazságra mutat rá: amennyiben az erdélyi magyar keresztyénség – hasonlóan a hittől elforduló nyugati társadalmakhoz – nem a szolgálat és kötelesség szavának engedelmeskednék közösségi élete formálásában, ez oda vezetne, hogy a világ, s benne a kisebb közösségek is, hamarosan felélnék minden mélyebb erkölcsi forrásukat, amelyekből évszázadokig táplálkoztak. Ha a bizalom, becsület, tisztesség, odaadás, türelem és jóság forrásai kiapadnak, Tavaszy szerint egyetlen szellemi irányzat sincs a világon a keresztyénségen kívül, amely ezeket a kutakat képes lenne újra kiásni.⁸²

Azonban nem ez a félelem kell meghatározó legyen abban a nemzeti megmaradás és Isten ügye melletti áldozatos odaszánásban, amelyre Tavaszy sürget. Hogy végső soron miért kell, érdemes, és lehet is felvállalni a kisebbségi sors eme nehéz, de szép igáját, arról így fogalmaz tizenkét évvel később: „Kívülről talán nem lesz szebb, de belülről e szemlélet által kétségtelenül szebbé válik itt minden, míg nem egyszer csak a belső szépségnek átsugárzó fénye áttöri ennek a világnak borús árnyait. Az idői világ idői világ marad, de a drága alkalmak résein, a szolgáló személyek útjain beszüremlik az örökkévaló világ fénye, s új élet színterévé válik.”⁸³

Összegzés és kitekintés

A Tavaszy Sándor gondolkodásának tükrében vizsgált életkilátások a két világháború közötti erdélyi magyar kisebbségi létben ma is nyugtalanítóan aktuálisak. Az azóta eltelt nyolcvan-száz év alatt a világ sokat változott, ugyanakkor számos tekintetben visszatérni látszanak azok a politikai-társadalmi kihívások, ideológiák, életfelfogások, amelyek akkor meghatározóak voltak. Ezekben a helyzetekben ma is ösztönző örökség a hetvenöt éve elhunyt teológus gazdag életművére.

Példamutató az a nyitottság és felelősség, amellyel a pályája kezdetén még el-

⁸¹ Tavaszy Sándor: Lehetünk-e még keresztyének? *Ifjú Erdély* 2/1923–24. 7. sz. 1.

⁸² Uo.

⁸³ Tavaszy Sándor: Az idői és örökkévaló egyház viszonya. *Az Út* 1935, 85.

vont gondolkodó, filozófus a való élet felé fordult. A történelmi szükséghelyzetben felismerte, hogy a filozófia és a teológia művelésében nem engedheti meg magának az öncélú szellemi élet luxusát, hanem a szűkebb környezete, az erdélyi magyar kisebbség és tágabban az európai (keresztyén) kultúra egzisztenciális válsága felé kell irányulnia. Az elvont, önmagáért való tudományműveléstől a világért és Isten országáért való szellemi munkát folytatta úgy, hogy ezáltal nem tagadta meg mély filozófiai gyökereit, hanem a valóság szolgálatába állította azokat. Úgy gondolom, hogy erre a valóság felé való elmozdulásra ma is nagy szükség van a teológia művelésében. Túl nagy luxus csupán önmagunkért, vagy csupán az akadémiai teológusok szűk és zárt közösségért olvasni, írni, előadni.

Tavaszy számára ez a nyitás nemcsak gondolkodásbeli határátlépés volt, hanem a hétköznapi életben is megmutatkozott: aktív szereplőjévé vált az erdélyi magyar közéletnek. Számos folyóirat szerkesztőjeként, kulturális egyesületek vezetőjeként, a transzilvanizmus egyik jeles képviselőjeként nemcsak kívülről szemlélte és tanácsolta azokban a körökben, amelyek oly fontosak voltak számára, hanem valósággal bennük élt. Részt vállalt azoknak a kommunikációs csatornáknak – elsősorban irodalmi kiadványoknak, folyóiratoknak – a megteremtésében, amelyeken keresztül a lehető legtágabb közösséget meg lehetett szólítani, és amelyek révén élő és nyilvános párbeszédet lehetett folytatni a közéletet érintő kérdésekről. Úgy vált iránymutatóvá a teológia és a templom falain kívül is, hogy közben a politikában soha nem vállalt aktív szerepet, megőrizve ezáltal kritikai szemléletének függetlenségét. Véleményem szerint ma is nagy szükség van arra, hogy az egyház ne csupán intézményei által legyen látható és hallható a társadalomban, hanem a teológia hangján is. Ehhez pedig szükség van a kornak megfelelő kommunikációs csatornákra, arcunk és kritikai hangunk felvállalására, valamint a közélettel való nyilvános párbeszédre. Ugyanakkor szükség van a napi politikától és a politikai szereplőktől való „tisztes távolságtartásra”, hogy az egyház és a teológia megőrizhesse az evangéliumban gyökerező szabadságát a politikai érdek vagy nyomás kísértésétől.

Mindehhez nem elégséges az elhatározás. Tavaszy rendkívüli éleslátással és sokoldalú műveltséggel szemlélte és értékelte azt, ami körülötte és a világban történt. A mindennapi élet kvalitatív és kvantitatív „mérésére”, észlelésére azonban sok esetben a teológia eszköztára nem elégséges. Tavaszy rendszerint segítségül hívta a pszichológia, szociológia, gazdaságtudomány, néprajz tudományterületeit, hogy a maga összetettségében szemlélje kontextusát. Ez nem a teológiai szemlélet helyettesítését jelentette, hanem ellenkezőleg, annak elmélyítését: szélesebb és diffe-

renciáltabb képet elemezhetett így a teológiai reflexió segítségével. Úgy gondolom, hogy ma is szükség van az interdiszciplináris párbeszédre világunk vagy az egyes ember életének jobb megértéséhez azért, hogy az evangélium igazsága ne elvont, általános, és távoli igazságként hangozzon, hanem a megértett valóság aktualitásában válhasson életközeli igazsággá.

Tavaszy így képes volt összefüggéseiben meglátni és megérteni, hogy mi is történik körülötte és a világban. Foglalkoztatta az általános hangulat, a szociális kérdések, az ideológiák, az életfelfogások. Ezek kritikai vizsgálatában a teológia felelőssége nyilvánult meg írásaiban a közélet iránt. Meggyőződése volt, hogy az életnek egyetlen területe sem esik a Kijelentés hatáskörén kívül. Nemcsak a jelenségeket értékelte, hanem azok kiváltó okait is gyakran sebészi pontossággal tárta fel. Korát megelőző éleslátással helyezte teológiai górcső alá a még csírájában levő szocializmus és kommunizmus, valamint a nacionalizmus és fasizmus ideológiáit és politikai-gazdasági-társadalmi programjait. Egyetlen világi ideológiával sem azonosult, és a keresztyénséget is óva intette ettől. Viszont nem tagadta azok esetleges pozitívumait sem. Rokonszenvezett a szocializmus érzékenységével a társadalmi igazságtalanságok és az elnyomottak iránt, és létfontosságúnak tekintette a nemzeti kérdést, de határozottan elítélte mind a szocializmus eszméjének politikai-gazdasági rendszerré válását, mind pedig az élenkülő nacionalizmust és annak a keresztyénséggel való összeelegyítését. Meggyőződésem, hogy ma is hasonló szükség lenne arra, hogy a teológia őrálló funkciójának eleget téve gyakorolja az ideológiakritikát. Annál is inkább, hogy ma bár más köntösben, de gyökerében ugyanazok az ideológiák vetik árnyékukat Európára, amelyek rettentő pusztítással söpörtek végig a huszadik századon. Ezekről a teológiának tudomást kell vennie, és minden erejével és eszköztárával, szellemi-lelki erőforrásával harcolnia kell ezek ellen. Kerülnie kell a kedvezőbb vagy a kevésbé rossz „oldallal” való azonosulást, és ellen kell állnia annak, hogy a keresztyénség fogalmai és üzenete ideológiai vagy politikai kisajátításnak essenek áldozatul. Amikor a béke vagy a nemzet fogalmának politikai átértelmezése honosodna meg az egyházban, eszünkbe kell jutnia Tavaszy határozott kijelentésének, hogy semmilyen nemzeti keresztyénség fogalomnak nincs létjogosultsága. A politikai kurzus átvétele helyett az etikai nemzetfogalomnak kellene a politikára és a közbeszédre is hatnia. Ugyanakkor az, ahogyan Tavaszy a számára megvetendő szellemi irányzatokhoz, ideológiákhoz dialogikusan viszonyult, példa lehet ma is számunkra, amikor a „migránsozás”, „brüsszelezés”, „elembétékúzás”, „háborúpártizás” és sokféle további megbélyegzéssel fekete-fehérre festve rövidre zárunk vitákat, teljesen elzárkózunk az összetett,

árnyaltabb kérdésekben való párbeszéd elől. Amint Tavaszy kötelességének érezte, hogy foglalkozzon olyan jelenségekkel is, melyekkel nem értett egyet, úgy ma is gyümölcsöző lehet a kényes kérdésekkel, irányzatokkal való párbeszéd.

Tavaszy az erkölcsi „kell” parancsát tette a mindennapi élet alapjává. A közösségiség és aktivitás elveit szembeállította a már száz évvel ezelőtt is kísértő individualizmussal. Kíváncsi életelvvé tette az egyéni felelősségvállalást a közösség érdekében, miközben hangsúlyozta az egyéni érvényesülés feltételei megteremtésének a fontosságát is. Úgy gondolom, hogy ehhez hasonlóan napjainkban elsősorban nem struktúrákban, intézményekben kellene gondolkodni a közösségi ügyeink, megmaradásunk tekintetében, hanem mindenekelőtt a keresztyénség só és kovász mivoltát megélve, alulról építkezve, a keresztyén ember egyéni erkölcsi felelősségénél fogva, a gyülekezeten keresztül kellene a társadalomban pozitív változást előidéző módon jelen lenni. Amint Tavaszy korában is felbomlás fenyegette az életadó közösségeket, főként a családot és a falut, ma még inkább szembesülünk ezzel a szinte megállíthatatlan tendenciával. Éppen ezért az egyház és a teológia kiemelt feladatának kellene hogy tekintse az autentikus közösségek megőrzését. A közösségiség azonban nem jelentette Tavaszynál a más (nemzeti) közösségek ellenében vagy velük szemben való létet. Hangsúlyozta, hogy Erdélyben mindhárom történelmi nemzetnek, a magyarságnak, románságnak és a szászoknak egymást gazdagító és egymás értékeit megismerő és becsülő módon kell együtt élnie – anélkül, hogy egymás létére, önazonosságára fenyegetésként hatnának. A közösségi gondolkodásnak véleményem szerint ma sem szabad beszűkülnie egy felekezet vagy egy nemzeti közösség határai közé, hanem kifelé is keresni kell az együttélés kölcsönösen gazdagító módozatait.

Tavaszynek – aki maga is oszlopos tagja volt a transzilvanista gondolkodók körének – meggyőződése volt, hogy szükség van egy önálló erdélyi (protestáns) szellemiségre, szellemi önrendelkezésre a megmaradáshoz. Úgy vélte, hogy sem a nyugati, sem pedig a magyarországi mintákat nem szabadna utánózni, hanem a felelős kritikai gondolkodás és szolgálatkészség által Erdély sajátos történelmi-kulturális örökségére kellene felépíteni a megmaradás, az együtt maradás és a gyümölcsöző, létfölötti élet feltételeit és tartalmát. Úgy gondolom, hogy ebben a tekintetben is példaként járt előttünk Tavaszy. A megmaradás és a boldogulás útját az adott történelmi-társadalmi összefüggések közepette kellene keresni. Ma az erdélyi magyarságra és reformátusságra sokkal inkább jellemző az a jelenség, amelyet Tavaszy a szászokkal szemben kifogásolt, hogy kulturális-gazdasági-politikai téren is kizárólag az egyetemes német szellemhez igazodtak ahelyett, hogy az erdélyi

közegben keresték volna önazonosságuk feltételeit. Az erdélyi szászszágra nézve ez tragikus következményekkel járt. Napjainkban az egykor virágzó közösségek helyén csak a hajdan pompás épített örökségük elmálló nyomai maradtak. Az utóbbi évtized az erdélyi magyarság életében is egy hasonló átcsatlakozást mutat nemcsak az egyetemes magyarság kulturális, nyelvi, hitbeli értékei mentén, hanem egyre inkább politikai-gazdasági téren is. A probléma ezzel, véleményem szerint, nem a határokon átívelő nemzeti összetartozás, amely önmagában dicséretes, hanem a természetes életközegből való kiszakadás és az anyaországi intézményekkel szembeni függőségi viszony kialakulása.

Tavaszy helyzetértékelése és az általa megfogalmazott életkilátások éppen arra ösztönöznek, hogy a mindenkori *hic et nunc* feltételei mellett az ige parancsoló szavának engedelmeskedve, a közösség iránti felelősséggel valósítsuk meg Krisztus megváltó és megújító kegyelme által a veszélyeztetett létet is létfölöttivé formáló autentikus életet, amely egyedül méltó az Isten képmására teremtet, Krisztus által megváltott és Szentlélek révén megújított, örök életre elhívott ember valódi emberségéhez.